

УДК 94(477):355.015

DOI <https://doi.org/10.35433/history.112074>

Ковальчук Тарас,
здобувач ступеня доктора
філософії кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка,
kovalchuk.adv@gmail.com

ДЕРУСИФІКАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація

*Метою роботи є розгляд процесів дерусифікації публічного простору в Україні в умовах повномасштабної російсько-української війни. **Методологія** наукового дослідження ґрунтується на основі базових принципів історичного пізнання з урахуванням загальнонаукових та спеціальних історичних методів, міждисциплінарного підходу, соціологічних та культурологічних інструментів. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що тут уперше комплексно проаналізовано процеси дерусифікації публічного простору України під час повномасштабної російсько-української війни. У результаті автор приходять до **висновків**, що повномасштабне російське військове вторгнення до України 24 лютого 2022 р. призвело до системної дерусифікації публічного простору від імперського спадку. Такі державні заходи, зокрема й відповідна політика пам'яті, мали на меті відновлення історичної пам'яті українського народу. Дерусифікація передбачала зміну топонімів та демонтаж пам'яток, які пов'язувалися з колоніальним, імперським минулим. Для цього, у доповнення до декомунізаційних законів 21 березня 2023 р., Верховна Рада України прийняла спеціальний закон. При Міністерстві культури та інформаційної політики України була створена Експертна рада з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму. У результаті таких заходів в Україні станом на початок 2024 р. в основі відбулося завершення дерусифікації, як і декомунізації, топонімічних об'єктів та пам'яток. При цьому, окремі пам'ятки, зокрема монументального мистецтва, які мали російську чи радянську складові, але були визнані творами мистецтва, не були піддані дерусифікації.*

Ключові слова: дерусифікація, декомунізація, Україна, російсько-українська війна, топоніми, політика пам'яті, історична пам'ять.

Постановка проблеми. Після проголошення державної незалежності від початку 1990-х років в Україні розпочалися процеси декомунізації. Однак вони були поверховими і непослідовними. Лише в умовах Революції гідності та з початком російсько-української війни 2014 р. декомунізація в Україні набрала системного характеру; також були започатковані і процеси дерусифікації, які передбачали необхідність позбавлення публічного простору від російського імперського ідеологічного спадку. Після повномасштабного російського військового вторгнення 24 лютого 2022 р., яке набрало характеру екзистенційної загрози для України, дерусифікація публічного простору актуалізувалася. Декомунізація та дерусифікація, фактично, стали однією із форм протидії тотальній гібридній агресії ворога.

Історіографія. Процеси дерусифікації в Україні в умовах повномасштабного російського військового вторгнення ще не виступали предметом окремого комплексного наукового дослідження. Осмислення деяких їх аспектів нині здебільшого відбувається у науково-популярних й науково-публіцистичних дописах українських авторів (Артимишин, 2022). При цьому, вітчизняні вчені, серед яких О. Гриценко (Гриценко, 2019), Г. Касьянов (Касьянов, 2018), А. Любарець (Любарець, 2017), А. Олійник (Олійник, 2017) та інші, вивчали прояви декомунізаційних процесів, які відбувалися в Україні до початку 2020-х років.

Метою статті є розгляд процесів дерусифікації публічного простору в Україні в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабного російського військового вторгнення об'єктами декомунізації в Україні виступили залишки топонімічних назв і пам'яток, які були пов'язані з радянським ідеологічним спадком. Хоча в основі декомунізація була завершена до кінця 2010-х років. Станом на 9 квітня 2019 р. в Україні було перейменовано 987 населених пунктів, 25 районів, близько 52 тис. топонімів у

населених пунктах, майже 2,5 тис. пам'яток, пов'язаних з пропагандою радянського тоталітаризму (Завершення декомунізації – початок деколонізації, 2019). В нових умовах розпочалася масштабна дерусифікація публічного простору, під яку потрапили топоніми й пам'ятки, пов'язані з російською імперською ідеологією. Як і у випадку з декомунізацією, дерусифікація топонімів передбачала зміну їхніх назв та демонтаж пам'яток. У свою чергу, наслідком цього має стати відновлення історичної пам'яті українського народу.

Спочатку основою для дерусифікації в Україні стали так звані «декомунізаційні закони» від 2015 р. У доповнення до них 21 березня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». Він визначив правові засади, пов'язані із засудженням російської імперської політики в Україні, заборону пропаганди її символіки, а також встановив порядок ліквідації символіки російської імперської політики. Закон набув чинності 27 липня 2023 р. Відповідно до нього, усі російські, як і радянські топоніми, мали бути перейменовані до 27 січня 2024 р. (Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», 2023).

Ухвалення Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», фактично, призвело до того, що на позначення процесів дерусифікації паралельно почали використовуватися терміни «деколонізація» та «деімперіалізація». Прикметно, що після початку повномасштабного російського військового вторгнення в Україну терміни «декомунізація» й «дерусифікація», по суті, набули синонімічного значення.

Держорганами в Україні, які передусім реалізовували декомунізацію та дерусифікацію й впроваджували державну політику пам'яті, стали Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІП України) й Український інститут національної пам'яті (УІНП). Зокрема, УІНП надавав роз'яснення й рекомендації щодо процесів декомунізації й дерусифікації. 10 червня 2022 р. при МКІП України (а також, фактично, і при УІНП) було створено Експертну раду Міністерства культури та

інформаційної політики України з питань декомунізації та дерусифікації (згодом – Експертна рада Міністерства культури та інформаційної політики України з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму). У положенні про Раду зазначається, що вона «є постійно-діючим консультативно-дорадчим органом, що утворюється для узагальнення практики, надання рекомендацій та пропозицій з питань декомунізації та дерусифікації» (Положення про Експертну раду Міністерства культури та інформаційної політики України з питань декомунізації та дерусифікації, 2022). До її завдань входило широке коло питань, пов'язаних з подоланням наслідків русифікації та тоталітаризму. До складу Ради, яку очолив міністр культури та інформаційної політики України, увійшли ряд вітчизняних науковців та громадсько-культурних діячів (Експертна рада з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму, 2022). Перше засідання Ради під керівництвом міністра культури та інформаційної політики України Олександра Ткаченка відбулося 23 червня 2022 р. (Експертна рада з питань декомунізації та дерусифікації провела перше засідання – МКІП, 2022).

Відтак, в умовах повномасштабної російсько-української війни, фактично, завершилася декомунізація топонімів та відбувалася їх дерусифікація. Такі заходи реалізовувалися відповідно до рішень місцевих органів влади по всій Україні. Важливо, що нові назви топонімів, як правило, обиралися за результатами відкритих електронних голосувань. Як-от: 21 квітня 2022 р. на позачерговій сесії міської ради Дніпра було ухвалено рішення про перейменування понад 30 вулиць і провулків, пов'язаних з російським імперським спадком (Лотоцька, 2022). Відповідно до програми Transparency International Ukraine «Прозорі міста», лише упродовж 2022 – середини 2023 рр. (до набуття чинності Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів») 42 міські ради із 50, які досліджувалися, перейменували 3 225 топонімів, найбільше – у Києві, Краматорську, Вінниці, Кременчуку, Сумах. Уже в цей час Вінницька й Мукачівська міські ради заявили про завершення дерусифікації топонімічних об'єктів (Онищенко, Павленок, 2023).

Дерусифікація топонімів також відбувалася в деокупованих населених пунктах, які з початку повномасштабної війни були захоплені росіянами. Зокрема, рішенням Херсонської міської ради від 11 січня 2023 р. у місті перейменували 10 вулиць, 2 провулки та сквер (У Херсоні перейменовано ряд топонімів, 2023).

Поряд з дерусифікацією топонімів продовжувалася й дерусифікація пам'яток, зокрема об'єктів монументального мистецтва. 26 квітня 2022 р. у Києві демонтували радянську скульптуру робітників під Аркою дружби народів. Сама ж Арка дружби народів згодом була перейменована на Арку Свободи українського народу («Арку дружби народів» перейменували в «Арку свободи українського народу» – рішення, 2022). Після повномасштабного російського військового вторгнення в Одесі розпочалися гострі суспільні дискусії щодо питання демонтажу пам'ятника Катерині II та її сподвижникам (офіційна назва – пам'ятник «Засновникам Одеси», центральна фігура монументу – російська імператриця Катерина II). Урешті-решт, усе вирішилося шляхом електронного голосування, яке тривало до 20 жовтня 2022 р. За його результатами більшість одеситів висловилися за демонтаж пам'ятника, а 30 листопада 2022 р. рішення про демонтаж та перенесення монумента прийняла міська рада Одеси (Одеська міська рада підтримала рішення демонтувати пам'ятник Катерині II та Суворову, 2022). Демонтаж пам'ятника «Засновникам Одеси» відбувся 28 грудня 2022 р.

Серед центральних подій у рамках дерусифікації (як і декомунізації) публічного простору під час повномасштабної російсько-української війни став демонтаж 1 серпня 2023 р. герба СРСР на монументі «Батьківщина-мати» на території Національного музею історії України у Другій світовій війні у Києві. 6 серпня 2023 р. на монументі «Батьківщина-мати» був встановлений державний герб України – тризуб (У Києві на монументі «Батьківщина-мати» встановили тризуб – відео, 2023).

При цьому, повна дерусифікація пам'яток, зокрема об'єктів монументального мистецтва, затягнулася. У роз'ясненні МКП України від 3 червня 2022 р. щодо такого стану речей зазначалося: *«Найбільш суперечливим у цьому контексті є монументальне мистецтво. Адже деякі пам'ятники та скульптури мають радянську чи російську складові та, водночас, є творами*

мистецтва. Відповідно до законодавства існують різні процедури демонтажу та поведження з ними. Такі питання мають бути узгоджені з місцевою владою та громадою» (Роз'яснення Міністерства культури та інформаційної політики України щодо дерусифікації, декомунізації та деколонізації, 2022). Демонтаж пам'яток у рамках дерусифікації, як і декомунізації, попередньо передбачав їх вилучення за рішенням Кабінету Міністрів України із Державного реєстру нерухомих пам'яток України місцевого або національного значення.

Чи не найгостріші дискусії у рамках дерусифікації викликали питання демонтажу пам'яток російському поету О. Пушкіну. Такі дискусії проявлялися на обговореннях і в місцевій владі, і серед громадськості. Як приклад: 9 листопада 2022 р. під тиском громадськості було демонтовано погруддя О. Пушкіну у Харкові (Пам'ятник Пушкіну у Харкові демонтували – офіційно, 2022). 11 листопада 2022 р. відбувся демонтаж погруддя О. Пушкіну у Житомирі (Зняли за 15 хвилин: у Житомирі демонтували бюст російському письменнику Олександр Пушкіну, 2022).

Рішення ж Уряду за ініціативою МКП України про вилучення пам'ятників О. Пушкіну, зокрема у Харкові й Житомирі, із Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення було прийняте лише 10 листопада 2023 р. Окрім пам'ятників О. Пушкіну (у Житомирі, Харкові, Одесі, на проспекті Берестейському у Києві) із Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення було вилучено й ряд інших пам'ятників російським та радянським діячам (Уряд ухвалив рішення, яке дозволяє демонтувати пам'ятники Пушкіну, Щорсу та іншим російським і радянським діячам, 2023).

В Одесі, не дивлячись на рішення Кабінету Міністрів України, на засіданні історико-топонімічної комісії було ухвалено рішення з рекомендацією не демонтовувати пам'ятник О. Пушкіну та залишити його на попередньому місці – на Приморському бульварі поблизу об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Своє рішення історико-топонімічна комісія Одеси мотивувала тим, що відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів», символіка російської імперської політики в Україні не поширюється на її використання на об'єкти всесвітньої спадщини.

Також одеська історико-топонімічна комісія рекомендувала залишити на попередньому місці, на Соборній площі, пам'ятник російському імперському управлінцю М. Воронцову, а пам'ятник російському письменнику Л. Толстому – перенести, тобто демонтувати (В Одесі вирішили не зносити пам'ятники Пушкіну та Воронцову, 2023).

У ряді випадків, у рамках дерусифікації, відбувався спротив місцевих органів влади. Такі дії посадових осіб суперечили державній політиці пам'яті. Найбільш непроста ситуація склалася у Полтаві, у зв'язку з питанням дерусифікації комплексу пам'яток, пов'язаних з перемогою Московського царства у Полтавській битві 1709 р. (Монумент слави та пам'ятник О. Келіну). 8 вересня 2022 р. Експертна рада МКІП України з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму рекомендувала Полтавській обласній військовій адміністрації та Полтавській міській раді їх демонтувати (Експертна рада МКІП рекомендувала демонтувати російські пам'ятники у Полтаві, 2022). Однак, ні до кінця 2022 р., ні в подальшому це не було підтримано. Хоча упродовж 2023 р. у Полтаві було демонтовано близько двадцяти пам'яток, пов'язаних з російськими та радянськими діячами, у тому числі О. Пушкіну та М. Ватутіну («Там, де російські вірші, може бути автомат»: як виконують закон про деколонізацію на Полтавщині, 2023). Підставою для того, щоб не проводити демонтаж Монумента слави та пам'ятника О. Келіну, стала петиція «Проти демонтажу Монумента Слави та пам'ятника Олексію Келіну», що була розміщена на сайті міської ради Полтави. Вона набрала необхідну кількість підписів і 26 червня 2023 р. була розглянута у міськраді. У тексті петиції наголошувалося: *«Монумент Слави у Корпусному парку та пам'ятник Олексію Келіну – це частини комплексу музею “Поле Полтавської битви”, це пам'ятка національного значення. <...> Для більшості полтавців ці монументи стали невід'ємним елементом міського ландшафту та навіть родинної історії»* (Заборона демонтажу пам'ятників: у Полтавській міськраді розглянули петицію, 2023).

Серед інших спротивів дерусифікації й декомунізації стало затягування перейменування м. Первомайськ Миколаївської області. Первомайськ увійшов до переліку міст, назви яких рекомендувала перейменувати Національна комісія зі стандартів

державної мови. 25 січня 2024 р. на сесії Первомайської міської ради депутати увосьме не підтримали перейменування міста. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» передбачав можливість такого перейменування до 27 січня 2024 р. (У Первомайську депутати увосьме не підтримали перейменування міста – це була остання спроба: чому та що далі, 2024).

Ще одним об'єктом в Україні, дерусифікація якого затягнулася, стала Національна музична академія України імені П. І. Чайковського – необхідність відмови від імені одного із символів російської культури П. Чайковського у її назві. Головним чином, спротив був від керівництва закладу. 8 лютого 2024 р. Київська міська рада звернулася до МКІП України з ініціативою перейменування Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (Київрада ініціювала перейменування Національної музичної академії України імені Чайковського, 2024).

Дерусифікація пам'яток, тобто їх демонтаж, як-от пам'ятників Пушкіну та Катерині II, викликали гостру реакцію та засудження в країні-агресорі. Адже такі монументи сприймалися росіянами як важливі імперські ідеологічні маркери на території України, маркери «руського міра», яких вона остаточно позбавлялася. Чи не найбільш гострою була реакція на демонтаж радянського герба на київському монументі «Батьківщина-мати» (Бачевська, 2023). Вочевидь, причиною цього є те, що монумент розглядається в Російській Федерації як важлива складова міфу «Великої Вітчизняної війни».

В основі, незважаючи на ряд винятків, дерусифікація публічного простору завершилася у січні 2024 р. Першим регіоном України, де повністю завершилася дерусифікація, як і декомунізація, стала Львівська область. Про це офіційно заявила Львівська обласна військова адміністрація 30 січня 2024 р. Тут останньою пам'яткою, що потрапила під декомунізацію став об'єкт у Лопатинській територіальній громаді. Загалом, лише 2023 р. на території Львівської області було демонтовано 312 пам'яток комуністичної доби (На Львівщині завершили процес декомунізації: у 2023 році знесли 312 пам'яток радянського минулого, 2024). Окрім відносно незначної кількості топонімів та

пам'яток в Україні, які ще перебувають в процесі дерусифікації, значна їх частина представлена на деокупованих територіях.

Висновки. В умовах повномасштабної російсько-української війни в Україні разом із фактичним завершенням декомунізаційних процесів розпочалася системна дерусифікація, спрямована на позбавлення публічного простору від імперського спадку. Вона також спрямовувалася на відновлення історичної пам'яті українського народу. Дерусифікація, на позначення якої також вживалися терміни «деколонізація» й «деімперіалізація», передбачала зміну відповідних топонімічних назв та демонтаж пам'яток. Для реалізації процесів дерусифікації в Україні був прийнятий спеціальний закон, який доповнював декомунізаційні закони від 2015 р. Поряд з уже діючими органами у сфері декомунізації й дерусифікації була створена Експертна рада Міністерства культури та інформаційної політики України з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму. Завдяки таким державним ініціативам, у тому числі політиці пам'яті, спрямованої на позбавлення колоніального минулого у символічному просторі, в основному відбулося завершення як декомунізаційних процесів, так і дерусифікації топонімічних об'єктів. Здебільшого також відбулася дерусифікація пам'яток, однак у ряді випадків, через позицію місцевих органів влади та громад, деякі об'єкти монументального мистецтва, які, маючи російську або радянську складові, водночас визнані творами мистецтва, не були дерусифіковані.

Подяка. Висловлюю вдячність рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література

«Арку дружби народів» перейменували в «Арку свободи українського народу» – рішення. (2022). *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-arku-druzhby-narodiv-pereymenuvaly-v-arku-svobody-ukrayinskooho-narodu-/31849485.html> (дата звернення: 24.03.2024).

Артимишин, П. (2022). Прощавай, Катерино! *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/proshchavai-katerino-istoriia-skandalnogo-pamiatnika-v-odesi/> (дата звернення: 19.03.2024).

Бачевська, А. (2023). У Корчевнікова трапилася істерика через монумент «Батьківщина-мати» в Києві. *Уніан*. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/batktivshchina-mati-u-korchevnikova-trapilasya-isterika-12349722.html> (дата звернення: 24.03.2024).

В Одесі вирішили не зносити пам'ятники Пушкіну та Воронцову. (2023). *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/13/novyna/suspilstvo/odesi-vyrishyly-ne-znosyту-pamyatnyku-pushkinu-ta-voronczovu> (дата звернення: 24.03.2024).

Гриценко, О. А. (2019). Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України. 320 с.

Експертна рада з питань декомунізації та дерусифікації провела перше засідання – МКІП. (2022). *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3513642-ekspertna-rada-z-pitan-dekomunizacii-ta-derusifikacii-provela-perse-zasidanna-mkip.html> (дата звернення: 08.02.2024).

Експертна рада з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму. (2022). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/consultative-and-advisory-bodies/> (дата звернення: 07.02.2024).

Експертна рада МКІП рекомендувала демонтувати російські пам'ятники у Полтаві. (2022). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/ekspertna-rada-mkip-rekomendovala-demontuvaty-rosiyski-imperski-pam-iatnyku-u-poltavi/> (дата звернення: 17.03.2024).

Заборона демонтажу пам'ятників: у Полтавській міськраді розглянули петицію. (2023). *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/515871-zaborona-demontazu-pamatnikiv-u-poltavskij-miskradi-rozglanuli-peticiu/> (дата звернення: 18.03.2024).

Завершення декомунізації – початок деколонізації. (2019). *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novynu/zavershennya-dekomunizaciyi-pochatok-dekolonizaciyi> (дата звернення: 21.02.2024).

Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів». (2023). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 05.02.2024).

Зняли за 15 хвилин: у Житомирі демонтували бюст російському письменнику Олександру Пушкіну. (2022). *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/314314-znali-za-15-hvilin-u-zitomiri-demontovali-bust-rosijskomu-pismenniku-oleksandru-puskinu/> (дата звернення: 08.01.2024).

Касьянов, Г. (2018). Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.

Київрада ініціювала перейменування Національної музичної академії України імені Чайковського. (2024). *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/679922-kiivrada-iniciuvala-perejmenuvanna-nacionalnoi-muzicnoi-akademii-ukraini-imeni-cajkovskogo/> (дата звернення: 20.03.2024).

Лотоцька, Н. (2022). У Дніпрі перейменовували понад 30 вулиць та провулків, назви яких були пов'язані з Росією. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/04/21/514217_dnipri_pereymenuvali_ponad_30.html (дата звернення: 18.02.2024).

Любарець, А. В. (2017). Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005–2015). Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. 257 с.

На Львівщині завершили процес декомунізації: у 2023 році знесли 312 пам'яток радянського минулого. (2024). *Львівська обласна військова адміністрація*. URL: <https://loda.gov.ua/news/90955> (дата звернення: 30.01.2024).

Одеська міська рада підтримала рішення демонтувати пам'ятник Катерині II та Суворову. (2022). *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/328290-odeska-miska-rada-pidtrimala-risenna-demontuvati-pamatniki-katerini-ii/> (дата звернення: 08.01.2024).

Олійник, А. (2017). Аналітична доповідь від громадськості у форматі Shadow Report. Реформа у сфері політики пам'яті: проміжні підсумки виконання «декомунізації цих законів». Київ. 26 с.

Онищенко, В, Павленок, М. (2023). 27 липня. На старт, увага, деколонізація! *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/publications/27-lipnja-na-start-uvaha-dekolonizatsija--944839.html> (дата звернення: 09.01.2024).

Пам'ятник Пушкіну у Харкові демонтували – офіційно. (2022). *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/313130-pamatnik-puskinu-u-harkovi-znik-z-postamentu-so-vidomo/> (дата звернення: 08.01.2024).

Положення про Експертну раду Міністерства культури та інформаційної політики України з питань декомунізації та дерусифікації. (2022). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0194921-22#Text> (дата звернення: 07.02.2024).

Роз'яснення Міністерства культури та інформаційної політики України щодо дерусифікації, декомунізації та деколонізації. (2022).

Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: https://mcip.gov.ua/news/rozyasnennya-ministerstva-kultury-ta-informacziynoyi-polityky-ukrayiny-shhodo-derusyfikacziyi-dekomunizacziyi-ta-dekolonizacziyi/?fbclid=IwAR225Uwx3OwRSv6PgFsmLufzrAnpBn-Wzfn6NwldYF5iTul_S0e8sx-dHQKk (дата звернення: 07.02.2024).

«Там, де російські вірші, може бути автомат»: як виконують закон про деколонізацію на Полтавщині. (2023). *Суспільне новини.* URL: <https://suspilne.media/588729-tam-de-rosijski-virsi-moze-buti-avtomat-ak-vikonuut-zakon-pro-dekolonizaciu-na-poltavsini/> (дата звернення: 20.03.2024).

У Києві на монументі «Батьківщина-мати» встановили тризуб – відео. (2023). *Радіо Свобода.* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-monument-batkivshchyna-maty-tryzub-kyuiv/32536189.html> (дата звернення: 24.03.2024).

У Первомайську депутати увосьме не підтримали перейменування міста – це була остання спроба: чому та що далі. (2024). *Суспільне новини.* URL: <https://suspilne.media/669642-u-pervomajskomu-deputati-uvosme-ne-pidtrimali-perejmenuvanna-mista-ce-bula-ostanna-sproba-comu-ta-so-dali/> (дата звернення: 18.03.2024).

У Херсоні перейменовано ряд топонімів. (2023). *Херсонська міська військова адміністрація.* URL: <https://miskrada.kherson.ua/news/u-khersoni-perejmenovano-riad-toponimiv/> (дата звернення: 22.02.2024).

Уряд ухвалив рішення, яке дозволяє демонтувати пам'ятники Пушкіну, Щорсу та іншим російським і радянським діячам. (2023). *Урядовий портал.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-iake-dozvoliaie-demontuvaty-pamiatnyku-pushkinu-shchorsu-ta-inshym-rosiiskym-i-radianskym-diiacham> (дата звернення: 18.02.2024).

References

«Arku druzhby narodiv» pereimenuvaly v «Arku svobody ukrainskoho narodu» – rishennia. (2022). *Radio Svoboda.* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-arku-druzhby-narodiv-pereymenuvaly-v-arku-svobody-ukrayinskoho-narodu/31849485.html> (дата зvernennia: 24.03.2024). [In Ukrainian].

Artymyshyn, P. (2022). Proshchavai, Kateryno! *Lokalna istoriia.* URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/proshchavai-katerino-istoriia-skandalnogo-pamiatnika-v-odesi/> (дата zvernennia: 19.03.2024). [In Ukrainian].

Bachevska, A. (2023). U Korchevnikova trapylasia isteryka cherez monument «Batkivshchyna-maty» v Kyievi. *Unian.* URL: <https://www.unian.ua/russianworld/batkivshchina-mati-u-korchevnikova-trapilasya-isterika-12349722.html> (дата zvernennia: 24.03.2024). [In Ukrainian].

V Odesi vyrishyly ne znosyty pamiatnyky Pushkinu ta Vorontsovu. (2023). *Slovo i dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/13/novyna/suspilstvo/odesi-vyrishyly-ne-znosyty-pamyatnyky-pushkinu-ta-voronzovu> (data zvernennia: 24.03.2024). [In Ukrainian].

Hrytsenko, O. A. (2019). Dekomunizatsiia v Ukraini yak derzhavna polityka i yak sotsiokulturne yavyshe. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy; Instytut kulturolohii NAM Ukrainy. 320 s. [In Ukrainian].

Ekspertna rada z pytan dekomunizatsii ta derusyfikatsii provela pershe zasidannia – MKIP. (2022). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3513642-ekspertna-rada-z-pitan-dekomunizatsii-ta-derusyfikatsii-provela-pershe-zasidanna-mkip.html> (data zvernennia: 08.02.2024). [In Ukrainian].

Ekspertna rada z pytan podolannia naslidkiv rusyfikatsii ta totalitaryzmu. (2022). *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. URL: <https://mcip.gov.ua/consultative-and-advisory-bodies/> (data zvernennia: 07.02.2024). [In Ukrainian].

Ekspertna rada MKIP rekomendovala demontuvaty rosiiski pamiatnyky u Poltavi. (2022). *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/ekspertna-rada-mkip-rekomendovala-demontuvaty-rosiyski-imperski-pam-iatnyky-u-poltavi/> (data zvernennia: 17.03.2024). [In Ukrainian].

Zaborona demontazhu pamiatnykiv: u Poltavskii miskradi rozghlianuly petytsiiu. (2023). *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/515871-zaborona-demontazu-pamatnikiv-u-poltavskij-miskradi-rozghlanuli-peticiju/> (data zvernennia: 18.03.2024). [In Ukrainian].

Zavershennia dekomunizatsii – pochatok dekolonizatsii. (2019). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zavershennya-dekomunizatsiyi-pochatok-dekolonizatsiyi> (data zvernennia: 21.02.2024). [In Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii». (2023). *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (data zvernennia: 05.02.2024). [In Ukrainian].

Znialy za 15 khvylyn: u Zhytomyri demontuvaly biust rosiiskomu pysmennyku Oleksandru Pushkinu. (2022). *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/314314-znali-za-15-hvilin-u-zitomiri-demontuvali-bust-rosijskomu-pismenniku-oleksandru-puskinu/> (data zvernennia: 08.01.2024). [In Ukrainian].

Kasianov, H. (2018). Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susydy. Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Film, 2018. 420 s. [In Ukrainian].

Kyivrada initsiuvala pereimenuvannia Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni Chaikovskoho. (2024). *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/679922-kiivrada-iniciuvala-perejmenuvanna-natsionalnoi-muzicnoi-akademii-ukraini-imeni-cajkovskogo/> (data zvernennia: 20.03.2024). [In Ukrainian].

Lototska, N. (2022). U Dnipro pereimenuvaly ponad 30 vulyts ta provulkiv, nazvy yakykh byly poviazani z Rosiieiu. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/04/21/514217_dnipri_pereymenuvali_ponad_30.html (data zvernennia: 18.02.2024). [In Ukrainian].

Liubarets, A. V. (2017). Polityka pamiaty shchodo radianskoi spadshchyny v Ukraini (2005–2015). Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv. 257 s. [In Ukrainian].

Na Lvivshchyni zavershyly protses dekomunizatsii: u 2023 rotsi znesly 312 pamiatok radianskoho mynuloho. (2024). *Lvivska oblasna viiskova administratsiia*. URL: <https://loda.gov.ua/news/90955> (data zvernennia: 30.01.2024). [In Ukrainian].

Odeska miska rada pidtrymala rishennia demontuvaty pamiatnyk Kateryny II ta Suvorovu. (2022). *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/328290-odeska-miska-rada-pidtrimala-risenna-demontuvati-pamatniki-katerini-ii/> (data zvernennia: 08.01.2024). [In Ukrainian].

Oliinyk, A. (2017). Analitychna dopovid vid hromadskosti u formati Shadow Report. Reforma u sferi polityky pamiaty: promizhni pidsumky vykonannia «dekomunizatsii nykh zakoniv». Kyiv. 26 s. [In Ukrainian].

Onyshchenko, V, Pavlenok, M. (2023). 27 lypnia. Na start, uvaha, dekolonizatsiia! *Hlavkom*. URL: <https://glavcom.ua/publications/27-lipnja-na-start-uvaha-dekolonizatsija--944839.html> (data zvernennia: 09.01.2024). [In Ukrainian].

Pamiatnyk Pushkinu u Kharkovi demontuvaly – ofitsiino. (2022). *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/313130-pamatnik-puskinu-u-harkoviznik-z-postamentu-so-vidomo/> (data zvernennia: 08.01.2024). [In Ukrainian].

Polozhennia pro Ekspertnu radu Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy z pytan dekomunizatsii ta derusyfikatsii. (2022). *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0194921-22#Text> (data zvernennia: 07.02.2024). [In Ukrainian].

Roziasnennia Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy shchodo derusyfikatsii, dekomunizatsii ta dekolonizatsii. (2022). *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/rozyasnennya-ministerstva-kultury-ta-informacijnoyi-polityky-ukrayiny-shhodo-derusyfikaciyi-dekomunizaciyi->

ta-dekolonizacziyi/?fbclid=IwAR225Uwx3OwRSv6PgFsmLufzrAnpBn-Wzf6NwldYF5iTul_S0e8sx-dHQKk (data zvernennia: 07.02.2024). [In Ukrainian].

«Tam, de rosiiski virshi, mozhe buty avtomat»: yak vykonuiut zakon pro dekolonizatsiiu na Poltavshchyni. (2023). *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/588729-tam-de-rosijski-virsi-moze-buti-avtomat-ak-vikonuut-zakon-pro-dekolonizaciu-na-poltavsini/> (data zvernennia: 20.03.2024). [In Ukrainian].

U Kyievi na monumenti «Batkivshchyna-maty» vstanovyly tryzub – video. (2023). *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-monument-batkivshchyna-maty-tryzub-kyyv/32536189.html> (data zvernennia: 24.03.2024). [In Ukrainian].

U Pervomaisku deputaty uvosme ne pidtrymaly pereimenuvannia mista – tse bula ostannia sprobа: chomu ta shcho dali. (2024). *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/669642-u-pervomajskomu-deputati-uvosme-ne-pidtrimali-perejmenuvanna-mista-ce-bula-ostanna-sproba-comu-ta-so-dali/> (data zvernennia: 18.03.2024). [In Ukrainian].

U Khersoni pereimenovano riad toponimiv. (2023). *Khersonska miska viiskova administratsiia*. URL: <https://miskrada.kherson.ua/news/u-khersoni-perejmenovano-riad-toponimiv/> (data zvernennia: 22.02.2024). [In Ukrainian].

Uriad ukhvalyv rishennia, yake dozvoliaie demontuvaty pamiatnyky Pushkinu, Shchorsu ta inshym rosiiskym i radianskym diiacham. (2023). *Uriadovi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-iake-dozvoliaie-demontuvaty-pamiatnyky-pushkinu-shchorsu-ta-inshym-rosiiskym-i-radianskym-diiacham> (data zvernennia: 18.02.2024). [In Ukrainian].

Kovalchuk T. DERUSSIFICATION OF THE PUBLIC SPACE IN UKRAINE AS CONDITIONED BY THE FULL-SCALE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract

The aim of the paper is to analyse the derussification processes of public space in Ukraine as conditioned by the full-scale Russian-Ukrainian war. The methodology of the research is based on the core principles of historical knowledge considering general scientific and special historical methods, an interdisciplinary approach, sociological and cultural tools. The scientific novelty is conditioned by the fact that this is the first comprehensive study which presents derussification processes of the public space in Ukraine during the full-scale Russian-Ukrainian war. As a result, the author comes to the conclusion that the full-scale Russian military invasion of Ukraine on February 24, 2022 led to the systemic derussification of public space from imperial inheritance. Such state measures, particularly the relevant politics of memory, were aimed at restoring the historical memory of the Ukrainian people. Derussification involved changing toponyms and

dismantling monuments related to the colonial and imperial past. In addition, the Verkhovna Rada of Ukraine also adopted a special law on March 21, 2023 as an addendum to the decommunisation laws. The Expert Council on Overcoming the Consequences of Russification and Totalitarianism was established under the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. As a result of these measures, derussification as well as decommunisation of toponymic objects and monuments, was basically completed in Ukraine at the beginning of 2024. At the same time some landmarks, in particular of monumental art, which had Russian or Soviet components but were recognised as art works, were not subjected to derussification.

Key words: *derussification, decommunisation, Ukraine, Russian-Ukrainian war, toponyms, politics of memory, historical memory.*

Kowalczyk T. DERUSYFIKACJA PRZESTRZENI PUBLICZNEJ UKRAINY W KONTEKŚCIE ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEJ WOJNY NA PEŁNĄ SKALĘ

Streszczenie

Celem pracy jest analiza procesów derusyfikacji przestrzeni publicznej w Ukrainie w kontekście rosyjsko-ukraińskiej wojny na pełną skalę. Metodologia badań naukowych opiera się na podstawowych zasadach wiedzy historycznej, z uwzględnieniem ogólnych metod naukowych i specjalnych metod historycznych, podejściu interdyscyplinarnym, narzędziach socjologicznych i kulturowych. Aktualność pracy polega na tym, że po raz pierwszy całościowo zostały przeanalizowane procesy derusyfikacji przestrzeni publicznej Ukrainy w czasie rosyjsko-ukraińskiej wojny na pełną skalę. W rezultacie autor dochodzi do wniosku, że pełnoskalowa rosyjska inwazja wojskowa na Ukrainę 24 lutego 2022 r. doprowadziła do systematycznej derusyfikacji przestrzeni publicznej z spuścizny imperialnej. Takie działania państwa, w tym odpowiednia polityka pamięci, miały na celu przywrócenie pamięci historycznej narodu ukraińskiego. Derusyfikacja polegała na zmianie toponimów i demontażu zabytków związanych z kolonialną, imperialną przeszłością. W tym celu, oprócz ustaw dekomunizacyjnych, 21 marca 2023 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła specjalną ustawę. Przy Ministerstwie Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy powołano Radę Ekspertów ds. Przewyciężenia Skutków Rusyfikacji i Totalitaryzmu. W wyniku takich działań w Ukrainie od początku 2024 r. w dużej mierze zakończono derusyfikację, a także dekomunizację obiektów toponimicznych oraz pomników. Jednocześnie niektóre zabytki, w szczególności sztuka monumentalna, które miały elementy rosyjskie lub sowieckie, ale zostały uznane za dzieła sztuki, nie były poddane derusyfikacji.

Słowa kluczowe: *derusyfikacja, dekomunizacja, Ukraina, wojna rosyjsko-ukraińska, toponimy, polityka pamięci, pamięć historyczna.*

Статтю надіслано до редколегії 14.01.2024 р.
Статтю рекомендовано до друку 09.04.2024 р.